

"אבל על החי"

מודל להתערבות טיפולית
בבית מעבר "רעים" עם ילדים
נפגעי טראומה בגיל הרך

דפנה ברקאי וגדי רז

"אבל על החי"

מודל להתערבות טיפולית בבית מעבר "רעים" עם ילדים נפגעי טראומה בגיל הרך

דפנה ברקאי, מנהלת מעון רעים
וגדי רז, לשעבר פסיכולוג ילדים במעון רעים

גרפיקה והכנה לדפוס: סטודיו אלי דייץ'

נייר זה נכתב לפני מספר שנים והודפס בינואר 2021

עמותת בית לכל ילד

רח' יד חרוצים 4, ת"ד 53355, ירושלים

טלפון: 02-6333345 | פקס: 02-6719650 | דוא"ל: office@bily.org.il | אתר: bily.org.il

עמותת בית לכל ילד

בית לכל ילד היא עמותת חברתית בולטת בישראל בטיפול בילדים במצבי מצוקה וטראומה ובמשפחותיהם. העמותה מומחית במניעת אלימות ובטיפול בהתעללות בילדים ורואה את שליחותה בקידום רווחתם ושלומם של ילדים בישראל. בית לכל ילד היא עמותה ותיקה, והיא פועלת למענם של ילדים נפגעי התעללות והזנחה מאז 1975. בכל שנה מטופלים בעמותה מאות ילדים ומשפחות. השירותים והתוכניות של העמותה נועדו לטפל במצבי התעללות והזנחה מסוגים שונים. ייחודיותה של עמותת בית לכל ילד הוא בהפעלת רצף של שירותים וטיפולים לילדים במצבי סיכון ומצוקה החמורים והקשים ביותר, ובכללם טיפול במסגרות בקהילה, טיפול במסגרות שהייה יומיות וטיפול במסגרות השמה חוץ ביתיות.

שירותים בקהילה

- **מרכז מיטל לטיפול בפגיעות מיניות בילדים** – העמותה מפעילה חמישה מרכזים לטיפול בפגיעות מיניות בילדים (ירושלים, אשדוד, פתח תקווה, ביתר עלית ולוד). המרכזים מטפלים הן בילדים שנפגעו מינית והן בילדים שהתנהגותם המינית אינה מותאמת או פוגעת ושלא מתנהל בעניינם הליך פלילי. המרכזים פועלים בפיקוח ובשיתוף פעולה של משרד הרווחה.
- **היחידה הטיפולית-ייעוצית על שם שוסטרמן** – היחידה הטיפולית-ייעוצית פועלת לצד מרכז החירום על שם שוסטרמן ומטפלת באופן מרפאתי בילדים ובהורים במצבים של פגיעה, טראומה קשה וחוסר תפקוד מתמשך של ההורים. ילדים אלו אינם זקוקים להוצאה דחופה מהבית, והטיפול במרכז זה הוא לא פעם אלטרנטיבה טיפולית אחרונה לפני הוצאתם של הילדים למסגרת השמה חוץ ביתית. המרכז פועל בפיקוח ובשיתוף פעולה של משרד הרווחה.
- **מועדוניות לילדים בסיכון** – העמותה מפעילה מועדוניות לילדים בסיכון במערב ובמזרח ירושלים. מועדוניות הן מסגרות שהייה טיפולית-חינוכיות קבוצתיות משלימות הפועלות לאחר שעות הלימודים עבור ילדים במצבי סיכון ומצוקה. מטרת-העל של המועדוניות היא למנוע הוצאת ילדים מביתם תוך מתן טיפול מאומץ בקהילה ומילוי הצרכים אשר אינם נענים במסגרת המשפחה. המועדוניות פועלות בשיתוף פעולה ובפיקוח של עיריית ירושלים, משרד הרווחה ומשרד החינוך.

שירותי השמה חוץ ביתיים

- **בתי מעבר** – בתי המעבר הם שירות השמה חוץ ביתי ייחודי לילדים בגיל הרך וילדים צעירים (שנתיים עד עשר שנים) שנמצאים במצבי משבר חמורים, סובלים מטראומות מתמשכות ומורכבות והוצאו מביתם בשל מצבים קשים של התעללות, הזנחה ונטישה. בתי המעבר הם מסגרות ביניים זמניות לצורך אבחון, טיפול וגיבוש המלצות להמשך. בתי המעבר מופעלים בפיקוח ובשיתוף פעולה של משרד הרווחה.
- **מרכז החירום על שם שוסטרמן** – מרכז החירום נותן מענה לילדים אשר סבלו מהתעללות ומהזנחה במשפחתם ונתונים במצבי סיכון וסכנה. המרכז קולט ילדים מהגיל הרך עד גיל ארבע עשרה, אשר הוצאו מביתם בצו בית משפט בשל התעללות וסיכון וזקוקים להגנה דחופה. הילדים מועברים למרכז לצורך אבחון מקיף ומעמיק ולצורך טיפול זמני-מעברי עד שתיבנה עבורם תוכנית טיפול קבועה. הילדים חיים ולומדים במרכז בתנאי פנימייה. המרכז פועל בפיקוח ובשיתוף פעולה של משרד הרווחה.

תוכניות ופרויקטים ייחודיים

- **תוכנית "חמלה"** – תוכנית "חמלה" היא תוכנית התערבות טיפולית-חינוכית קבוצתית להורים המתקשים בתפקוד ההורי, ומיועדת בעיקר להורים הפוגעים בילדיהם פגיעה פיזית ורגשית.
- **הכשרות לאנשי מקצוע** – עמותת בית לכל ילד מדריכה ומכשירה בכל שנה אנשי מקצוע העובדים עם ילדים נפגעי התעללות והזנחה ועם בני משפחותיהם. בשנים האחרונות מפעילה העמותה שלוש תוכניות הכשרה מרכזיות לאנשי מקצוע: הכשרה בתחום הטיפול בילדים נפגעי תקיפה מינית, הכשרה בתחום הטיפול בילדים עם התנהגות מינית לא מותאמת או פוגעת והכשרה לאנשי מקצוע בתחום ההתמודדות עם התקפי זעם וכעס של ילדים – תוכנית "נתיבים".

"אבל על החי"

מודל להתערבות טיפולית בבית מעבר "רעים" עם ילדים נפגעי טראומה בגיל הרך

מה הם בתי מעבר?

בית המעבר "רעים" הוא אחד משני בתי מעבר היחידים הקיימים כיום בארץ. בתי המעבר הם שירות השמה חוץ ביתי ייחודי לילדים בגיל הרך שהוצאו מביתם בשל מצבים קשים של התעללות, הזנחה ונטישה ולפיכך נמצאים במצבי משבר חמורים וסובלים מטראומות מתמשכות ומורכבות. בתי המעבר בישראל הוקמו לפני מספר עשורים כאלטרנטיבה איכותית וטובה יותר למודל הישן שפעל עד אז בישראל לטיפול בילדים בגיל הרך נפגעי התעללות - בתי היתומים שבהם שהו מאות תינוקות וילדים. בתי המעבר ביטאו לפיכך את המהפך במדיניות ובאופן ההתמודדות של מדינת ישראל עם הטיפול בילדים בגיל הרך. מאז הוקמו בישראל שלושה בתי מעבר לילדים בגיל הרך: הבית של שרי בבאר שבע, בית שרמן בירושלים ומעון רעים בירושלים. שלושת בתי המעבר הופעלו לאורך השנים על ידי עמותת בית לכל ילד, בפיקוח ובמימון של משרד הרווחה. לצערנו, הבית של שרי נסגר במרץ 2020 בעקבות החלטת משרד הרווחה, כך שכיום קיימים רק שני בתי מעבר בישראל.

בתי המעבר אז והיום מהווים מסגרות השמה זמניות וקטנות לעד 15 ילדים בגיל הרך שהוצאו מביתם בגין מצבי התעללות והזנחה. בתי המעבר נועדו לצורך אבחון, טיפול וגיבוש המלצות להמשך השמה עבור ילדים אלה, ולפיכך ילדים שוהים בהם בממוצע שנה. הבתים הם למעשה שלב ביניים לקראת מעבר של הילד לבית או למסגרת מיטיבה וקבועה. ייחודם של בתי המעבר הוא בהיותם מיועדים לילדים נפגעי טראומה והתעללות בגיל הרך. בית המעבר בית שרמן מיועד לילדים בני 2-7, ובית המעבר רעים מיועד לילדים בני 3-10. יש לציין כי מעון רעים פעל עד לשנת 2018 תחת השירות למען הילד והיה מיועד לילדים המועמדים לאימוץ. החל משנת 2018 מעון רעים נותן שירות לא בהכרח לילדים המועמדים לאימוץ אלא לכלל הילדים (בגילאי 2-10) הסובלים מטראומה והזנחה במסגרת משפחתם וזקוקים למסגרת מעברית של אבחון ושיקום ראשוני טרם המעבר לפתרון קבע.

בית המעבר פועל בתוך בית מגורים בשכונה בתוך העיר כדי לאפשר לילדים לחיות בתוך קהילה ליד מסגרות חינוך, מרכזי שירותים טיפוליים אחרים, מקומות פנאי ועוד. הבית בנוי כמודל ביתי: בהיבט הפיזי, בכמות הילדים ובאווירה אוהבת, חמה ואינטימית. הילדים משולבים במסגרות לימוד בקהילה, משתתפים בחוגים במתנ"ס וכן יוצרים קשרי חברות ומבקרים ילדים בני גילם. בנוסף לכך, הבית פועל מתוך הכרה בחשיבות הקשר בין הילד להוריו, ולפיכך בזמן השהות בבית מתקיימים מפגשים עם ההורים בפיקוח, וכן ההורים מקבלים הדרכה מהצוות הפסיכו-סוציאלי של המרכז. ניתן לקרוא עוד על המודל של בתי המעבר בפרסום "בתי מעבר לילדים נפגעי התעללות והזנחה בגיל הרך בישראל" שהופק על ידי בית לכל ילד (קושר, 2020).

מטרת בית המעבר הוא שיקום נפשי של הילד שעבר טראומות מורכבות טרם הגעתו לבית המעבר על מנת שיוכל להיקלט בסידור משפחתי קבוע, או לעבור למסגרת פנימייתית או לחזור לביתו. הנחת יסוד היא כי הילדים השוהים במסגרת כמו בית המעבר חווים מעבר לטראומות שחוו במסגרת משפחתם גם את טראומת הפרידה מההורים והפרידה מהבית. לפיכך לאורך השנים צוות הבית הבין כי יש לעבד עם הילדים את הפרידה מהדמויות ההוריות, לעיתים מדובר בפרידה זמנית ולעיתים מדובר בפרידה קבועה (למשל במצבי אימוץ), וזאת כחלק חיוני מהליך השיקום הרגשי שלהם. המסמך הנוכחי מבקש לתאר ולהמשיג את מודל ההתערבות הטיפולי שפותח על ידי הצוות הפסיכו-סוציאלי במעון רעים ומטרתו לסייע לילדים לעבד את הטראומה של הפרידה מההורים והיציאה מהבית. המודל שואל מושגים מעולם התוכן של האבל. יש לציין כי המסמך להלן נכתב בשנים בהם מעון רעים פעל תחת השירות למען הילד וקלט בעיקר ילדים שהיו מועמדים לאימוץ, ולפיכך רבים מהילדים בו נאלצו להתמודד עם פרידה קבועה מהדמויות ההוריות שלהם. לצד זאת, יש במודל הטיפולי המתואר מידע ועקרונות טיפול משמעותיים גם לעבודה עם ילדים אחרים בגיל הרך נפגעי טראומה, שאינם עוברים בהכרח לאימוץ, כמו ילדים שעוברים לאומנה או לפנימיה או אף עבור ילדים שבסופו של דבר חוזרים הביתה.

הקדמה למודל הטיפולי: "אבל על החי"

אובדן של הורה נחשב בצדק לאובדן משמעותי ביותר בכל שלב של ההתפתחות, אך אובדן של הורה במהלך הילדות הוא טראומטי במיוחד. ילדים המאבדים את הוריהם כתוצאה מניתוק מהוריהם החיים ואשר עומדים בפני תהליכי אימוץ או אומנה עשויים לחוות סוג ייחודי של אבל, אבל שכמעט ולא זכה להתייחסות מחקרית או תיאורטית בספרות המדעית.

הילדים אשר מגיעים לבית המעבר בגיל צעיר מגיבים למה שברוס ושולץ (Bruce & Schultz, 2001) מכנים 'אובדן ללא סוף' (Nonfinite Loss). זהו אובדן המורכב מאובדנים רבים, המתרחשים באופן איטי לאורך זמן רב ויש להם אופי שניתן לצפות אותו מראש. אובדן זה הוא בעל מהלך מתמשך, התקיים בעבר, וקיים גם בהווה ובעתיד. ככל שהאובדנים מצטברים, כך האבל מלווה בתחושה של אימה גדולה יותר שהמצב ימשיך ויתדרדר.

קובלר-רוס וקסלר (Kübler-Ross & Kessler, 2005) הגדירו את המצב בו אדם מתקיים וחי פיזית אך הקשר עימו, החלומות על הקשר עימו והציפיות ממנו הפכו לבלתי ניתנים להשגה כמצב של 'אבל חי'. מושג זה מיטיב לתמצת את סוג האובדן שעומו מתמודדים ילדים באומנה או באימוץ, בעוד הוריהם חיים איפשהו בעולם, התקוות והחלומות לגביהם נגדעו.

הכניסה לבית המעבר

הילד מגיע למקום חדש, לא מוכר, שבו אנשי צוות רבים וילדים אחרים שכבר מכירים את המקום. הילד מגיע בדרך כלל במצב של גרסיה תפקודית ורגשית, בהתאם למצבו המעורער ולחוסר הביטחון אותו הוא חש. בשלב זה יוצמד לו מדריך שילווה אותו בימים הראשונים לקליטתו, יסביר לו את חוקי הבית, את סדר היום במקום, יכיר לו בהדרגה את אנשי הצוות האחרים, ינסה לחבר אותו עם הילדים האחרים, ילווה אותו לשירותים, לארוחות, לשינה ובמידת האפשר גם ביקיצה. בימים ראשונים אלו אנחנו לומדים את הילד, את אופן התגובה הרגשית-התקשורתית שלו למשבר של עזיבת הבית בו שהה טרם הגעתו. במקרים רבים עשוי הילד לגייס כוחות ולנסות ולהתנהג "כילד טוב" על פי הדרך בה הוא מבין את המושג הזה. במקרים אחרים הילד יכול לנסות ולהימנע מיצירת קשר, או לגשש ביחס לדפוסי הקשר הקיימים בבית המעבר. בתקופה ראשונית זו אנו נלווה את הילד, נבחן את הצרכים שלו, נאבחן מהי הדרך בה הוא מרגיש נוח ליצור קשר, וכן ננסה להעריך את תגובת האבל הראשונית שלו. במידה ומופיע כעס ננסה להכיל אותו תוך שיקוף אמפטי. אם מופיע עצב אנו נאפשר התייחסות קונקרטיה לפרידה על ידי כתיבה, ציור או שיחות טלפון עם ההורים במידת האפשר. אם מופיע ניתוק רגשי נאפשר לילד מרחב רב יותר. בכל המקרים הדגש בשלב זה הוא על שילובו של הילד בסדר היום של הבית. השילוב בסדר היום מקנה לילד תחושת היכרות וביטחון לגבי אופן ההתנהלות של הבית. בבית ישנה כמובן הקפדה על סדר יום ברור ועקבי.

לאחר תקופה קצרה של קליטה אנו נבחר לילד מדריך "אישי" שיהיה זה שילווה אותו בכל השהות שלו בבית הילדים. יחד הם יבלו זמן אישי בבית, יצאו לפי הנדרש מוץ לבית, יתכוננו לימי הולדת ומסיבות במסגרות החינוכיות ובבית המעבר, ולבסוף יחד גם יתכוננו אל הפרידה. במרבית המקרים ה"מינוי" של מדריך אישי הוא בעל חשיבות רבה לילד, שמשקיע ליבדו רב בקשר פסאודו-הורי כזה.

כאן המקום להזכיר בקצרה את מודל שלבי האבל של קובלר-רוס וקסלר (Kübler-Ross & Kessler, 2005). הם מונים חמישה שלבים של אבל, שההתקדמות בניהם אינה ליניארית אלא מקבילה: הכחשה, כעס, משא ומתן, דכאון והשלמה. ההכחשה נוכחת בחווית האובדן של הילדים לאורך כל הדרך, החל מכך שהם לא מקבלים את המצב שבו הם אינם בבית כמצב קבוע אלא זמני, אבל גם ובעיקר בהתייחסות שלהם לבנית הקשר בהווה כאלמנט מרכזי של חייהם.

הילדים מגיבים לאובדן של ההורה במגוון דרכים שהן תמונת ראי של סגנון ההתקשרות אותו חוו. ילדים שחוו קשר ללא היענות והכרה רגשית ייטו להסתגר, להיראות לא-קשובים, למעט בדיבור ובניסיונות ליצירת קשר, ולהגיב באדישות לניסיונות להתקרב אליהם. לעומת זאת, ילדים שחוו הורות המאופיינת בהיענות רגשית חלקית, לא עקבית וסוערת ייטו להתנהג בצורה של הבעת תוקפנות ומצוקה מוחצנת מחד, ומאידיך רצון וניסיון ליצור קשר עם דמויות מסוימות. המופע הרגשי שלהם יהיה סוער ומוחצן, והיכולת שלהם להירגע ולווסת את רגשותיהם תהיה נמוכה. ילדים שחוו הורות לא מאורגנת, המאופיינת בתגובות רגשיות שאינן תואמות כלל למצבם של הילדים, ייטו להיות חשופים לפחדים איומים של נטישה, של אובדן זהות ואובדן קיום. הם יביעו את מצוקתם במילים ובהתנהגות חרדתית, שתהיה מלווה לרוב בטקסים ומשחקים העשויים להחוות כביזאריים בעיני אנשים לא מוכרים. לבית הילדים לא מגיעים כמעט ילדים בעלי סגנון התקשרות בטוח.

כל הילדים המגיעים אלינו הם ילדים שחוו בצל נטישה רגשית וממשית, ורובם אף חוו נטישה כזו לפחות פעמיים במהלך חייהם. המשמעות של עובדה זו היא שילדים אלו סובלים מהפרעה בדפוס יצירת היחסים עם הדמויות המטפלות, שהביטוי ההתנהגותי שלה עשוי לנוע מיצירת קשר לא מובחן עם מספר רב של דמויות ועד הימנעות מיצירת קשר. בשני המקרים יש קושי ניכר ביצירת קשר עמוק וטוח. הילדים למדו לא לבטוח בקשרים אלא להשתמש בהם בצורה פונקציונאלית, וכך הם נדרשים (לפחות בתחילת דרכם בבית המעבר) להתמודד עם קשיים רגשיים לבדם, דבר המהווה גורם מצוקה משמעותי ביותר בפני עצמו.

העבודה הטיפולית בבית המעבר, בין אם זו של הפסיכולוג, של המדריך האישי או של הצוות כולו, היא ניסיון לייצר דפוסי קשר עקביים, בהם הילד מקבל מענה לצרכיו הרגשיים הפיזיים, החינוכיים והחברתיים. כמוכן שניסיון זה מכיל בתוכו תהליך של שינוי שאותו הילד ואנשי הצוות צריכים לעבור: מדפוס הקשר הקיים שהינו בעל אופי מסוים לדפוס קשר חדש שנוצר. הילד רגיל לדפוסי קשר שמכילים התעלמות, התעללות, תגובות לא צפויות ולא תואמות. הילד יצפה להתנהגויות דומות מצד המדריכים, ולפיכך הקשר עימו יעורר בהם תחושות מעורבות של כעס, אשמה, תסכול וחוסר אונים. ההדרכה השוטפת שהמדריכים מקבלים מסייעת להם לעבד את הרגשות הללו ומכוונת אותם להציע לילד תגובות רגשיות בעלות אופי אמפטי ומכוון, שתכליתן לסייע לילד להתמודד עם רגשות וחוויות שליליות תוך שימוש בפלטפורמה של קשר מיטיב עם דמות מטפלת.

בניסיוננו לארגן את העבודה הטיפולית עם מצבי אבל ואובדן ניתן להיעזר במודל שהוצג על ידי וורדן (Worden, 1996) ביחס לתהליך אבל ביחס לנפטר, הוא אפיון את עבודת האבל בסדרה של מטלות ותהליכים. ההנחה היא כי האבל הוא תהליך אישי והמטלות או התהליכים הכרוכים בו יכולים להיות מושלמים בכל סדר או לוח זמנים. המשימות כוללות ראשית השלמה עם המציאות של האובדן, שנית עיבוד הכאב של האובדן, שלישיית הסתגלות לסביבה בה הנפטר איננו, ולבסוף השמה רגשית מחודשת של ה"נפטר" והתקדמות הלאה בחיים. כעת השלבים המוצגים במודל יוצגו בהקשר לעבודה בבית המעבר.

משימה 1: השלמה עם מציאות האובדן

משימה זו היא קשה מנשוא כאשר אדם נפטר, אך היא הולכת ומסתבכת כאשר הילד יודע שהוריו חיים, ובמיוחד כאשר מובטח להם, לעיתים בצורה מפורשת, כי הקשר עימם יתחדש. המפגשים של הילדים עם הוריהם הביולוגיים או האומנים מעוררים בהם תקוות מחודשות מחד ואבל על אי מימושן מאידך. אבל זה עשוי להסתיים בהבנה כי ההורה אינו יכול לשמש כהורה, במידה והנושא עובד וטופל נכונה.

הילדים בבית המעבר על פי רוב פוגשים את הוריהם הביולוגיים או האומנים במהלך שהותם בבית. מפגשים אלו מעוררים אצלם מחד את הרצון לקשר עם ההורים, ומאידך מפגשים אותם בכל פעם מחדש עם הפרידה מהם. המפגשים נערכים בליווי של עובדת סוציאלית של בית המעבר, וקודמים להם מפגשי הדרכת הורים שתכליתם

בדיקת ההיתכנות של שינוי בדפוסי ההורות, הכוונה לשינוי במידת האפשר. הילד מצידו משליך ומבטא את רגשותיו ביחס לקשר ההורי בתוך מגוון אינטראקציות בבית. בטיפול הוא מבטא בדרך משחקית את ההבנה והרגשות שלו ביחס לקשר ההורי. בדרך כלל הילד יביע כעס, התעלמות, הסתגרות רגשית או תחושת אשם על ההתערערות של הקשר. המאמץ הטיפולי מכוון לעיבוד של רגשות ותכנים אלו. הילד גם יביע את הרגשות הללו בצורה התנהגותית במהלך היום יום. שם יערך מאמץ לראות את הילד מעבר לסימפטומים ההתנהגותיים, להבין את המקור להתנהגות ואת המבע הרגשי מאחוריהם. הסביבה הטיפולית מתגייסת על מנת להכיל את הרגשות הללו, לסייע לילד לווסת את ההתנהגות והרגשות (במקום להיכנס עם הילד למאבקי כוח ואינטראקציות רגשיות בעלי גוון טראומטי), ולגבש מחדש דימוי עצמי חיובי. על מנת לקיים התגייסות כזו מקיים בית המעבר קשר רציף עם המסגרות הלימודיות והדרכות רציפות של צוות המדריכים. מושם דגש משמעותי על בניה של קשר חדש ללא "השחרה" של הקשר הקודם. חשוב שהילד ירגיש כי זה האחרון נכשל לא בשל היותו של הילד פגום או לא מוצלח, וכן לא כיוון שההורה שונא אותו או לא רוצה בקרבתו.

המוכנות להכיר באובדן עוברת דרך שלבים. מילר ורולניק (Miller & Rollnick, 2013) אפיינו מספר שלבים מרכזיים: הראשון הינו שלב טרום החשיבה, זהו השלב שבו המחשבה על שינוי או הכוונה לקבל שינוי אינה קיימת; השלב השני של החשיבה בו האדם מתחיל לחשוב על שינוי ולשקול את הבעד והנגד שעשוי להיות לשינוי; ושלב שלישי של הכנה בו נרקמת תוכנית לעריכת שינוי ומתחילים צעדים בכיוון זה, אחריו שלב הפעולה ולבסוף שלב האחזקה. אמנם אין צורך להדגיש את העובדה כי קבלת האובדן היא תהליך מתמשך אשר חייב לעבור דרך השלבים הללו, אך נדמה לעיתים קרובות כי שירותי האומנה והאימוץ אינם ערים במידה מספקת לקושי שיש לילד להיכנס למשפחה חדשה ולהשתתף באופן מלא בחייה לפני שהוא אפילו התחיל לחשוב על האובדן של משפחתו הביולוגית. שני העקרונות המרכזיים של העבודה של מילר ורולניק הם הבעת אמפטיה והתגלגלות עם ההתנגדות.

בעבודה עם הילדים בבית משמשים שני העקרונות הללו כאבן בוחן מרכזית. בבית ובטיפולו או פועלים בשני מישורים: במישור אחד ישנו דגש על החזקה, שימת גבולות ברורים, זיהוי של נקודות קושי וסיוע להתגבר עליהן, הפנמת כללים וחוקים של הבית, הניתנים באופן שגרתי ועקבי. במישור הנוסף, החשוב אף יותר, נעשה מאמץ בכדי להשתית חוויה של קבלה ללא תנאי ומתן מענה לצרכים רגשיים. עבודה זו מצריכה מצוות הבית להתעמת עם קשיים ותסכול אשר הילדים מייצרים על בסיס

ההתקשרויות הפגועות שהן המסד לעולמם הרגשי. הילדים בבית המעבר מאופיינים קודם כל בקושי עצום להאמין באהבה וביכולת של משהו לאהוב אותם. הם מצפים ומייצרים מצבים בהם הם יהיו דחויים וכעסו עליהם. בכך הם משחזרים בפעולה את החוויה של להיות דחוי. תכלית נוספת של התנהגויות אלו היא חוסר קבלה של האובדן, היאחזות בפנטזיה של שלמות ושימור התקווה לחזרה למצב פנטזמטי של קשר שאינו ניתן להרס. אך משאלה זו מתנפצת שוב ושוב אל מול ההורים הדוחים, ונותנת מקום מרכזי הולך וגדל לתהליך האבל. השתתת בסיס קבוע היא המוקד של הטיפול, והיכולת לעבד יחד עם צוות הבית את הכעסים התסכולים והבלבול היא בעלת חשיבות מכרעת במשימה זו.

לכל ילד דרך משלו להביע את כאבו, והמשימה המרכזית של צוות בית הילדים היא הבנת הדרך הזו והשתתת דרך אחרת להביע את כאבו ומשאלותיו. בתוך כך נבנה ממילא קשר שהוא מיטיב ושונה מהקשר שקדם לו.

משימה 2: עיבוד הכאב והצער שבאובדן

המודל של וורדן (Worden, 1996) מניח כי ביטוי של צער וכאב מסייע בהתקדמות בתהליך האבל. אך במקרה של הילד החי במשפחת אומנה עלול בקלות להיווצר מצב של אובדן ללא הכרה בו אין הבנה והכרה חיצונית בצורך להיות בתהליך של אבל. דוקה (Doka, 1999) טבע את המושג 'צער מבוטל' (Disenfranchised Grief) כדי לתאר מצבים בהם אנשים נמצאים בתהליכי אבל אשר אינם זוכים להכרה מצד הסביבה, דבר אשר גורם באורח פרדוקסלי לכך שהם זוכים לפחות תמיכה חברתית, ודבר זה מסבך ומאריך את ההחלמה, כיוון שמה שנצרך הוא מצב של בידוד היוצר לחץ. הסביבה לוחצת על הילד להמשיך בחייו ולהפסיק להתאבל. מסר זה פוגע בתהליך האבל כיוון שהוא מרחיק את האפשרות לחוות רגשות הקשורים באבל. משימה זו של עיבוד האבל עשויה להיות קשה במיוחד כאשר ישנם רגשות קונפליקטואליים כלפי ההורה.

הילדים נדרשים מצד המציאות להתאבל על אובדן הקשר עם הוריהם, כאשר מראש היה בקשר כעס כלפיהם, אשמה על תחושת הכעס, עצב על האובדן שלהם ותחושה שהם מרומים על ידי עולם המבוגרים. ברור כי לילדים קושי רב להתנהל מול כל הרגשות המנוגדים והעזים הללו. למעשה הרבה מהאינטראקציות של הצוות סובבים בדיוק סביב תחושות אלו, וקיים צורך ליצור סביבה טיפולית בה יינתן ביטוי מספיק

לצער ולאהבה שהם חשים כלפי האובדנים. לקח חשוב נוסף קשור בהקניית ההבנה לגבי תהליכי האבל להורים המאמצים. רק כאשר הורים מאמצים מבינים כי חלק מההורות שלהם תכלול בהכרח התמודדות עם אבל, בה שמור להם תפקיד לא מתגמל וקשה, רק אז יוכלו קשרים אלו להצליח.

הנסיבות המשפטיות ואחרות נלקחות בחשבון כאשר אנו מחליטים על סיום הקשר של הילד עם הוריו הביולוגיים או האומנים. אנו מנסים לכוון את התהליך כך שהילד ירגיש שהפרידה התרחשה מתוך השלמה. אנו נאפשר לילד במידת היכולת לקיים תהליך של אבל, שתחילתו בעצם נעוצה בעצם הגעתו לבית המעבר. המפגשים לאחר מכן, וסיום הקשר כאשר הנסיבות מתירות זאת, יאפשרו לילד להביע את תגובות האבל השונות: כעס, הכחשה ודיכאון. אנו נוכחים איתו ונכונים לספוג את השנאה שלו כלפינו וכלפי הפרידה, את חוסר הרצון שלו לתפקד, את היעדר החיות ואת ההיאחזות בקשר. אנו מכילים את אלו ומכוונים את הילד להביע את רגשותיו דרך הקשר במילים או בהתנהגות. ילדים עשויים להיות עסוקים במשך זמן משמעותי בביטוי של תוקפנות וחוסר רצון ואמון בקשר עימנו. לתחושתינו אילו היו רגשות אלו מובעים במסגרת משפחתית רגילה ובתחילתו של קשר הם היו עשויים לגרום למצוקה רגשית רבה לכל הצדדים, עד כדי סיום הקשר. לכן לחלק זה של העבודה חשיבות מרכזית ביותר, כיון שהילד חייב להתאבל על הקשרים הקודמים אם אנו שואפים שתהיה לו את היכולת לנוע הלאה אל קשרים חדשים. לכן אנו מעודדים ביטוי של תגובות אבל אלו, נותנים להם לגיטימציה ומארגנים אותן כך שהילד ילמד לבסוף לבטא את רגשותיו באופן מילולי ולא התנהגותי. הילד ילמד שהפרידה היא הכרחית ואין אפשרות להימנע ממנה, אך גם שהוא לא ישכח ולא יישכח על ידי ההורים. הוא ילמד שהוא צודק בכעסו על העולם שחשף אותו לפרידה מהוריו, אך גם שהוא יכול לבנות לעצמו עולם בטוח יותר בעזרת הוריו החדשים. הוא ילמד שלעצב ולריקנות שהוא חש יש מקום, אך גם שהוא יכול לגלות מחדש את חדות החיים בתוכו. וכשאנו נחוש כי הוא התקדם בתהליך זה, אנו נחפש עבורו את ההזדמנות ליצור יחסים חדשים עם הורים חדשים.

משימה 3: הסתגלות לטביבה בה ההורה חסר

במודל של וורדן (Worden, 1996) בשלב זה האדם שחווה אובדן צריך להתאים את עצמו מחדש לחיים בטביבה בה הנפטר איננו. כמובן שהשינוי איננו רק בנוכחות של ההורה אלא בכל הסביבה הפיזית והחברתית של הילד. הילד גם צריך לעשות אינטגרציה בין הזהויות השונות שלו בכל סביבה- כאן אני ילד יחיד להורים מסוכסכים

פגועים וחסרי כוחות, כאן אני פתאום אח לילד עם בעיות משלו, וכאן אני ילד אחד מיני רבים בבית שכולו מאוכלס בילדים דחויים. בכל מקום יש לי קשרים שונים, דינמיקות שונות ודרכי התנהלות שונות. כל השינויים הללו עשויים גם לגרום לתחושה שהעולם הוא מקום אכזרי ולא הוגן, ושהוא לא מרגיש שייך באמת לשום מקום. כל אלו עשויים להוביל להתנגדות קשה של הילדים לקשרים רגשיים חדשים ולתפקוד בלימודים ובחברה. נושאים אלו זוכים לעיבוד מעמיק ומהווים מטרה טיפולית מרכזית עם הילדים בבית, שכן היכולת להתגבר על ההתנגדות הזו היא מהותית להצלחה של הילד בהמשך חייו ובקשרים החדשים שלו. היכולת של הבית לשאת את הקשיים והתסכולים היא גדולה מאד, ומכאן שלרוב הקשיים הללו הבית מצליח למצוא פתרון. כשצוות הבית מתרשם כי הילד הצליח להתגבר על שלב זה, אנו פונים לשלב הבא בתהליך- מציאת בית קבוע ויציב.

בית המעבר אינו עוסק מרבית הזמן בהתאבלות. תחת זאת, יש התעסקות רבה בצרכי היומיום, בצורך של הילדים ללמוד ולהתפתח, להשלים פערים התפתחותיים שצברו, להסתגל היטב למסגרת החינוכית המתאימה להם, לשפר את יכולותיהם החברתיות ולחוות הצלחות וחוויות מעשירות ביחס לעצמם ולעולם. כדי לתת מענה לכל אלו בית המעבר מקיים מערך טיפולי נרחב, הכולל מעבר לפסיכולוג ולעו"סית, גם קלינאית תקשורת, מרפאה בעיסוק, מטפלת באמצעות בעלי חיים, מורה מתקנת ומורה משלבת האמונה על שילובו של הילד במסגרת החינוכית. כל אלו, יחד עם צוות המדריכים מאפשרים לילד להתקדם מאד מבחינה תפקודית- חינוכית, והוא חווה את עצמו כמתקדם, מתבגר ומשתלב בעולם סביבו. העיסוק הרב בנושאים אלו נותן אף הוא אנרגיה רבה וכוחות רבים לילד על מנת להשלים עם האובדן ולנוע הלאה מבחינה רגשית. המטרה שלנו היא לגרום לילד להרגיש טוב לגבי עצמו, ולהאמין ביכולת של הסביבה לקיים עימו יחסים קשובים ומתגמלים.

משימה 4: מיקום מחדש של ה"נפטר" והמשך החיים

כדי להשלים משימות ההתאבלות, אדם חייב לנוע מרגשות הגעגוע והאובדן הקשורים בנפטר וההתייחסות אל הקשר עימו כאספקט מרכזי בחיים אל מצב בו הקשר עם הנפטר הופך לזיכרון ולא לאפשרות פוטנציאלית. בכדי להשלים משימה זו אנו עובדים עם הילדים במגוון דרכים. ראשית, חשוב להדגיש בפניהם כי הוא לא ישכח את אימו ומשפחתו לעולם. ילדים רבים חוששים שאם יפסיקו להתאבל ישכחו לגמרי את ההורה, וחשוב להרגיע אותם שלא כך הוא. במקרים רבים נעשה גם שימוש בקופסא

פרטית הניתנת לכל ילד, ובתוכה אנו שמים מכתבים שכתבנו לאימא וגם לאבא, והם נשמרים שם. במכתבים הללו מסביר הילד להוריו למה אינו יכול לגור עימם. בדרך זו אנו מנסים לאפשר מספר דברים: לבטא את העצב והכאב, להכיל אותו במכל, ולהתיק אותו ממרכז ההוויה של הילד. בשלב זה עשויים להופיע חששות רבים מלעזוב את בית המעבר. כל ילד בבית יודע שהשהות שלו כאן היא זמנית, אבל הוא חש ביטחון רב ביכולת שלנו להיות נוכחים עבורו וזה מתפקידנו להסביר לו מדוע אין זה כך.

אנו מלווים את הילד אל השלב הבא בחייו ואת המשפחה הקולטת אל אותו שלב בדיוק. אנו מספקים למשפחה מידע רב על מצבו הרגשי של הילד, על צרכיו היומיומיים ועל הדרכים אותם מצאנו יעילות בהתמודדות עם קשייו. אנו מקיימים תהליך פרידה שנמשך מספר שבועות ושתכליתו לאפשר לילד הסתגלות מדורגת ומלווה אל מציאות חדשה ולא מוכרת. אנו מבקרים את הילד בביתו החדש ומקיימים תהליך פרידה הכולל, מעבר לדברים שצוינו לעיל, גם הכנה של אלבום מזכרת מבית המעבר, הפקה של מסיבת פרידה שבה יש לילד מעורבות רבה בבחירת המאפיינים הקונקרטיים של המסיבה וכן באופן התנהלותה. אנו מנסים להקנות לו כך תחושה מרבית של שליטה והבנה של התהליך המתרחש, וכן אופנים שונים להביע את חששותיו, תקוותיו וכעסיו על המתרחש. כל אלו יחד מביאים בדרך כלל לתהליך של עיבוד של פרידה שהיא, בניגוד לפרידות הקודמות, ידועה מראש, נשלטת ומדוברת.

סיכום

המסמך הנוכחי הציג מודל עבודה טיפולי ייחודי שפותח בבית המעבר מעון רעים ומטרתו עיבוד הטראומה של הילד כתוצאה מהפרידה מהוריו ומביתו. המודל מתאר את מצב הילד בעת הכניסה לבית ולאחר מכן מפרט ארבעה שלבים של עבודה טיפולית עם הילד על טראומת הפרידה מההורים, אובדן הקשר איתם לעיתים לצמיתות, ולצד זאת בניית יכולת הילד להתקשרות חדשה עם דמויות הוריות חלופיות. המודל כאמור פותח בעיקר בהתבסס על ילדים שהגיעו לבית המעבר במטרה לעבור לאימוץ, אך הוא מעורר מחשבה ומקנה ידע ועקרונות עבודה עם ילדים בגיל הרך שהוצאו מביתם בגין מצבי הזנחה והתעללות. למודל המוצג יש חשיבות רבה משום שהידע הקליני המתועד אודות טיפול בילדים נפגעי טראומה בגיל הרך בכלל וילדים בגיל הרך במסגרות השמה חוץ ביתיות הוא מועט. המסמך הנוכחי תורם לידע הקליני בתחום זה.

Bruce, E. J., & Schultz, C. L. (2001). *Nonfinite loss and grief: A psychoeducational approach*. Paul H Brookes Publishing.

Doka, K. J. (1999). *Disenfranchised grief*. *Bereavement Care*, 18(3), 37-39.

Kübler-Ross, E., & Kessler, D. (2005). *On grief and grieving: Finding the meaning of grief through the five stages of loss*. Simon and Schuster.

Miller, W. R., & Rollnick, S. (2013). *Motivational interviewing: Helping people change* (3rd ed). New York: Guilford Press.

Worden, J. W. (1996). *Children and grief: When a parent dies*. Guilford Press.

רשימת פרסומים מקצועיים של עמותת בית לכל ילד

דוח מחקר: טיפול מקוון בילדים במצבי סיכון וסכנה בתקופת הקורונה (אוקטובר, 2020) / ד"ר חניתה קושר

דוח סטטיסטי לשנת 2019 (יוני, 2020) / ד"ר חניתה קושר

בתי מעבר לילדים נפגעי התעללות והזנחה בגיל הרך בישראל (יוני, 2020) / ד"ר חניתה קושר

מודל לשילוב בין טיפול בילדים נפגעי תקיפה מינית לבין טיפול בילדים עם התנהגות מינית לא מותאמת או פוגעת (פברואר, 2020) / ד"ר חניתה קושר

דוח מסכם: מודל למרכז טיפולי המתמחה בטיפול בפגיעות מיניות והתנהגות מינית שאינה מותאמת בין אחאים (מאי, 2019) / יעל בליך-קימלמן, אמתי מרמור ודפנה טנר

* לעיון בפרסומים ניתן לבקר באתר הבית שלנו bily.org.il

עמותת בית לכל ילד

רח' יד חרוצים 4, ת"ד 53355, ירושלים

טלפון: 02-6333345 | פקס: 02-6719650 | דוא"ל: office@bily.org.il | אתר: bily.org.il